

Crkveno graditeljstvo

STARE CRKVE NA OTOKU ŠIPANU

Uvod

Šipan je sa 16,5 km² najveći među Elafitima, a ima i najveći broj stanovnika (450), što baš i nije mnogo kada se usporedi s njegovom veličinom. Oko naziva otoka ima mnogo sporenja, a prvi se put spominje 1222. pod latiniziranim nazivom Jupana, a potom i Giuppana [1]. Nekako je općeprihvaćena teza Petra Skoka [2], koji ime izvodi iz grčke riječi gypanom (orlovo gnijezdo), iako je taj naziv bez dovoljno pouzdanih činjenica pa stoga ne treba potpuno zanemariti vezu s hrvatskom riječi župan [1] [3], kako stvarno glasi njegovo prvo pojavljivanje. Ime se Šipan spominje prvi put 1370., a slični se nazivi (u oblicima šipun, šipnata, šipan...) često susreću na hrvatskim otocima i izvedeni su od latinske riječi siphon (bočati izvor). Slično se tome (Šipun ili Šipjun) naziva i jedan izvor pitke vode u Šipanskom polju. Dubrovački su humanisti počeli Šipan izjed-

OLD CHURCHES ON THE ŠIPAN ISLAND

There are many fairly well preserved old churches on Šipan, the biggest of the Elaphite islands. Here we also have remains of two small churches built in pre-Romanesque times, but nobody is taking heed as to their preservation. One of the existing churches built in pre-Romanesque times, the St. Peter's Church, has been successfully and thoroughly renovated over the past decade, and is now normally used by the faithful. Best fresco painting examples on Croatian part of the Adriatic have been found in the St. John's Church which is now only the presbytery of a much bigger Renaissance church. This church has also been thoroughly renovated. Situation is the worst with the St. Michael's Church which is situated within the old Benedictine monastery in Pakljena. The new facade was added to this church in the Renaissance, and it is now closed and inaccessible to visitors. The situation on the Šipan Island with respect to cultural heritage is in general terms quite difficult, and the main culprit is believed to be economic stagnation. Economic revival would bring better times for the architectural heritage, and hence also for the old sacral buildings.

načivati s Taurisom, koji spominje Cezarov legat Hirtius u vezi s građanski ratom između Cezara i Pompeja 47. pr. Krista. No većina povjesničara drži da se ta bitka dogodila kod Šćedra nadomak otoka Hvara [3].

Šipan je dug 9,1 km, a širok je između 1,5 i 3 km. Sastoji se od dviju vap-

nenačkih uzvisina koje uokviruju dolomitsku udolinu, na krajevima koje su i dva najveća, a sada se gotovo može reći i jedina šipanska naselja – Šipanska Luka i Suđurađ. Naseljen je još u prapovijesti, a o tome svjedoče gradine na Sv. Iliji (Sutuliji) i kamene gomile uz negdašnja manja naselja Čemprijesi i Doli. Iako grčkih tragova ima u imenima otočke skupine i nekih otočića (Veliki i Mali Skupio), nema nikakvih tragova njihova naseljavanja. No zato ima tragova rimskih građevina u Šipanskoj Luci i Šipanskom polju, a pronađeno je i nešto novčića iz bizantskoga razdoblja. Otok je vrlo rano došao pod dubrovačku vlast, vjerojatno u 11. st., na njemu ima mnoštva starih ljetnikovaca (nabrojena su 42), ali i tridesetak crkvice.

No oko broja predromaničkih i ranoromaničkih crkava ima dosta sporenja i broj im varira od tri [3] do pet [4], iako bi toponimi poput Sutulije (sv. Ilija), Sutvare (sv. Barbara), Suđurđa (sv. Đurađ) i Supokrača (sv. Pankracije) mogli značiti da je taj broj i znatno veći.

Sve smo predromaničke crkve na Šipanu obišli uz pomoć Matije Kr-

Razmještaj predromaničkih crkava na Šipanu

meka, tajnika mjesnih odbora Suđurđa i Šipanske Luke, bez kojega bismo mnoge teško pronašli pa mu se zbog toga iskreno zahvaljujemo.

Crkve Sv. Miho i Sv. Marija

O dvije se najstarije šipanske crkve zaista malo zna. Jedna se nalazi na hridinama Biga, na strmoj južnoj obali i naziva se Sv. Miho, vjerojatno da bi se razlikovala od istoimene crkve u Pakljenoj, također posvećene vojskovođi crkvene vojske – arkanđelu Sv. Mihovilu (Mihajlu). Sv. Miho je jednobrodna građevina izduženoga pravokutnoga tlocrta, s polukružnom apsidom na istočnoj strani.

Tlocrt crkve Sv. Mihe (I. Fisković)

Danas je bez krova, ali su ostali tragovi bačvastoga svoda. Prema relativno širokoj apsidi (koja je polukružna i iznutra i izvana) i vijencu koji je načinjen od ulomaka antičkih tegula te kapitelu ukrašenom uporabom svrdla, Tomislav Marasović [4] svrstava njezin nastanak od 6. do 8. st., a to bi bilo prijelazno razdoblje između starokršćanskoga i predromaničkoga stila. Slično misli i Ivica Žile [5] koji je drži zakašnjelim primjerkom kasnoantičke crkve i naziva ju Sveti Miho "nad morem".

Crkva nema raščlanjene zidove ni iznutra ni izvana, pa vjerojatno nije imala kupolu koju su uglavnom imale starije crkve, posebno one iz 11. st. Građena je slaganjem većih i manjih komada kamena koji su obloženi bogatim slojem morta. U ostacima unutrašnje zbučke nije moguće uočiti nikakve tragove fresaka. Za taj tip crkvice neobično je duga, približno 9,5 m, ali zato i vrlo uska – sa zidovima na najširem dijelu manje od 3 m. No čini se da je to zbog toga što su vrlo zamjetni ostatci pregradnje iz gotičkog doba, posebno na pridodanom

prozoru. Tada je vjerojatno pridodan i trijem, a to sugerira i tlocrt koji je svojedobno izradio Igor Fisković [6]. Stoga se vjerojatno ipak radi o maloj starokršćanskoj crkvi.

Iako toliko stara u dokumentima se prvi put spominje 1282., a Aida Cvjetković [1] tvrdi da su se s te crkve slali signali u Dubrovnik u slučaju opasnosti.

Pronašli smo ju vrlo teško probijajući se kroz gustu makiju i nepristupačan teren. Potpuno je obrasla vegetacijom i njezini ostatci ni s čim nisu zaštićeni od daljnjeg propadanja. Iako se još može među raslinjem nazrijeti s morske strane, mnogi koji žive na Šipanu uopće ne znaju za nju. Nije znao ni naš domaćin Matija Krmek i bilo je potrebno mnogo telefonskih razgovora i propitkivanja dok smo ju uspjeli pronaći.

Ulazno pročelje crkve Sv. Mihe

Naći crkvu Sv. Mihe bilo je dosta teško, ali nije bilo problema pronaći vjerojatno još stariju crkvu Sv. Marije. Ona se nalazi u sastavu ljetnikovca Biskupovo koji je izgrađen usred polja na predjelu zvanom Biskupija, uz potporu biskupa Trivalcusa iz Milana, a dovršen je u 16. st. kada je

dubrovački nadbiskup bio Lodovico Beccadelli kojemu je to bila omiljena ljetna rezidencija u kojoj je primao mnoge svoje prijatelje. Taj humanist i književnik bio je, kažu, veliki prijatelj slavnoga Michelangela Buonarrotija, a neki navode da se na freski unutar ljetnikovca može vidjeti i njegov lik. Štoviše prema nekim pričama slavni je slikar, kipar i graditelj boravio u ljetnikovcu svoga prijatelja, no drugi ipak tvrde da to nije točno i da se sa žaljenjem zbog posla zahvalio na pozivu.

Bilo kako bilo to nismo mogli nika-ko provjeriti jer je cijeli sklop tog ljetnikovca dobro zabravljen i ograđen žicom. Navodno je u privatnom vlasništvu, ali očito je da se o njemu nitko ne brine pa je potpuno obrastao i ruševan. Čak smo se morali, da bismo se približili ostacima crkve

Sv. Marije koja je unutar sklopa ljetnikovca, provlačiti kroz žicu poput lopova.

Za tu jednobrodnu crkvu neraščlanjenih unutrašnjih i vanjskih zidova T. Marasović [4] drži da je podignuta u 5. ili 6. stoljeću na mjestu starije rimske građevine. To zaključuje pre-

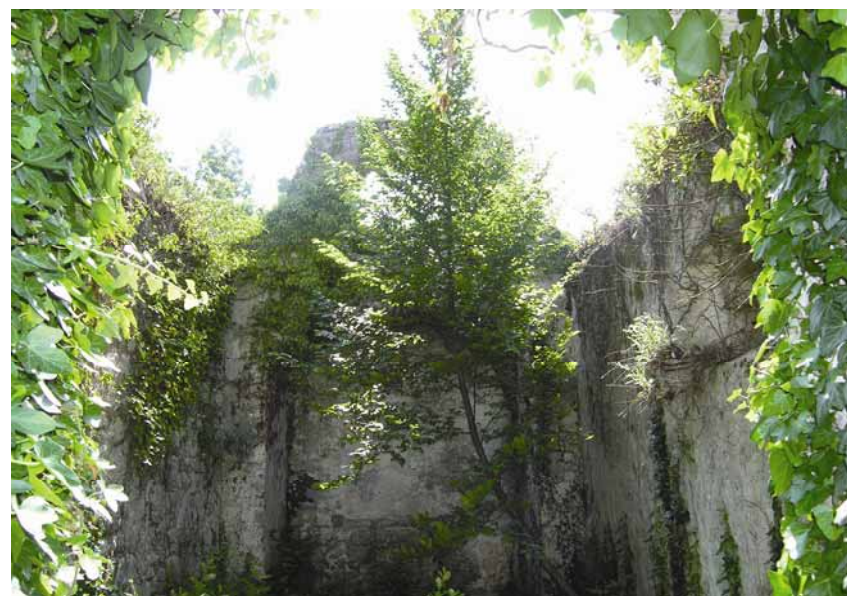
Unutrašnjost crkve Sv. Mihe

ma izrazito širokoj apsidi, načinu gradnje prozorskog otvora, ulomku menze i nadvratnika. Također dodaje da je crkva bila pregrađena u predromani, vjerojatno u 9. st., i da joj je tada pridodan sačuvani ulomak perforirane pregrade (tranzene). Ivica Žile [5] tvrdi da je crkva pregrađena i u renesansi kada je postala sastavnim dijelom ljetnikovca dubrovačkih biskupa.

Crkvu je prvi opisao i datirao u 6. st. Igor Fisković [6] koji ju je opisao

kao relativno jednostavno rješenje primorske arhitekture kasne antike, a to tumači skromnom crkvenom opremom izrađenom od lokalnog kamena.

Obilazili smo uokolo i nekako se uspjeli provući kroz neprohodno i zapušteno raslinje da bismo nekako snimili ostatke te crkve. Nismo nažalost mogli detaljnije vidjeti i premjeriti dimenzije crkve budući da dosad nismo vidjeli ni jedan njezin floort. No to je u onim uvjetima bilo doista nemoguće.

Ostatci crkve Sv. Marije

Napustili smo ljetnikovac i crkvu Sv. Marije u Biskupiji na rubu Šipanskog polja pomalo tužni. Riječ je o vidljivim ostacima jedne od najstarijih crkava na dubrovačkome području koja se nalazi u sastavu lijepoga renesansnoga ljetnikovca, a sve to ograđeno žicom nepovratno propada. Nije moguće ni zamisliti da Ministarstvo kulture nema nikakvih mehanizama da barem spriječi daljnje propadanje, ako već nema dovoljno novca da taj vrijedan prostor prikladno sanira. Pogotovu zato što se tvrdi da u ljetnikovcu ima i vrijednih fresaka. Pritom je potpuno nevažno je li na njima lik slavnoga Michelangela, iako ni jedna turistička zemlja ne bi "bježala" od sličnih priča. I sve se to događa na jednom od Elafitskih otoka za koje je inicirano da se posebno zaštite i proglase parkom prirode.

Crkva Sv. Petra

Na lokalitetu Velji vrh, inače najvišem brdu Šipana (243 m), iznad Šipanske Luke, a ispod vrha Fortice, pokraj napuštenog sela Goveđari, nalazi se crkva koja je tipičan predstavnik južnodalmatinskoga jednobrodnoga kupolnog tipa. To bi značilo da je građena u 11. st., svakako pošto je dubrovačka biskupija postala nadbiskupijom i kada su se masovno gradile slične crkve, a mnoge starije dogradnjom kupole i prilagođavale takvu obliku. Prvi je put u pisanim izvorima spomenuta 1275., a ima raščlanjene unutarnje i vanjske zidove te pravokutnu apsidu iznutra i izvana. Crkvi je krajem 15. st. bio proširen ulaz, prigraden trijem te podignuta razina poda.

O crkvi se mnogo pisalo, a prvi ju je potanko opisao i dao fotografiju zapadnog pročelja Vicko Lisičar [7]. Tada je zaključio da je crkva vjerojatno imala kupolu. U njegovo je vrijeme crkva imala gotovo cijelo ulazno pročelje s dijelom preslice. Donio je i natpis koji spominje godinu 1489. (što je godina gradnje trije-

ma) pa ju je netočno smjestio u to razdoblje.

Tlocrt crkve Sv. Petra (Ž. Peković)

Poslije je o crkvi pisao Ljubo Karaman i svrstao je u starohrvatske crkve, a Josip Posedal [3] prvi je dao snimku postojećeg stanja s uzdužnim presjekom. Ustvrdio je da je nakon Lisičareva opisa došlo do daljnjeg urušavanja, a donio je niz lijepih fotografija. Poslije su o crkvi pisali S. Puhijera, T. Marasović i I. Petricioli. Tada je crkva Sv. Petar bila bez krova, s porušenim pročeljem i začeljem.

Radovi istraživanja i obnove na ovoj su crkvi trajali nekoliko godina (1994.-1999.), a obavljao ih je Zavod za zaštitu spomenika kulture (danas Konzervatorski odjel u Dubrovniku), konzervatorske je zahvate vodio čitateljima već znani Željko Peković, crkvu je arheološki istraživao Ivica Žile, a okolne grobove Vinicije Lupis. Radove je izvodilo poduzeće *Građevinar*, poslije *Građevinar-Quélin* iz Dubrovnika [8].

Zanimljivo je da su zapravo na poticaj zaljubljenika u spomeničku baštinu sa Šipana spašeni ostatci crkve Sv. Petra. Njihovim nastojanjem crkva je uvrštena u program zaštite i obnove. Štoviše grupa je entuzijasta dobrovoljnim radom pod nadzorom konzervatora započela čistiti okoliš i unutrašnjost crkve još i prije početka radova. Štoviše marom šipanskih zaljubljenika crkva je potpuno obnovljena i vraćena je sakralnoj namjeni. Da nije bilo njihove brige crkva bi bila temeljito istraжена i konzervirana kao arheološki lokalitet. Jedan je od najvažnijih razloga da se priđe temeljitoj rekonstrukciji bila želja

mještana Šipanske Luke da se crkva obnovi kao kulturno mjesto, umjesto da bude "dostojanstvena ruševina". Uostalom crkva se nalazi na pustome mjestu i daleko od naselja pa bi ju bilo teško održavati kao arheološki lokalitet. Ovako će kao svetište vjerojatno mnogo duže potrajati, a moći će poslužiti i sljedećim pokoljenjima.

Restauratorskim je radovima crkvi vraćen prvotni oblik svoda i krova s

kupolom, pročelja i apside. Na ulaznom je zapadnom pročelju veliki luk iznad vrata, a bočno od ulaza nalaze se dvije polukružne niše. Niše raščlanjuju i sve druge vanjske površine bočnih zidova i apside. U unutrašnjosti su dva para ležena spojena pojascima. U svakom se polju nalazi po jedna polukružna niša, a u sredini je još jedna uža. Apsida je četvrtasta, a prijelaz na kalotu čine trompe. Kupola na pandantivima rekonstruirana je metodom komparacije, a

Crkva Sv. Petra prije rekonstrukcije

Rekonstruirana crkva Sv. Petra

njezino je postojanje dokazano materijalnim nalazima. Čak su u ruševinama pronađeni dijelovi konstrukcije građeni od sedre u vapnenom mortu. Pronađen je i izvorni akroterij (šiljati ukras) koji je ugrađen na vrh kupole.

Apsida i svetište crkve

Švod je rekonstruiran na temelju ostataka sačuvanih zidova. Na izrađenim remenatama pronađen je kamen svoda slagan u slojevima. Stoga je rekonstrukcija gotovo u potpunosti izvedena materijalom od kojega je građen. Novi je pokrov izveden od novih kamenih ploča postavljenih u vapneni mort, a krovšte je potom premazano vapnom

U gradnji zidane konstrukcije nisu se umetali nikakvi novi dodaci ili ojačanja. Utvrđeno je da je crkva bila dobro temeljena i da su temeljni zidovi izgrađeni šire od zidova na tvrdoj stijeni te da su zidani krupnim pločastim kamenima i dobro povezani. Iako je žbuka u temeljima bila gotovo potpuno nestala, ispijena korijenjem stabala, temelji su bili stabilni. Stoga su jedino šupljine popunjene mortom.

Svi su zidovi ponovno ožbukani iznutra i izvana, a od izvorne je žbuke pronađeno vrlo malo i ona je poslužila samo da se odredi boja nove žbuke. Nisu pronađeni nikakvi tragovi oslikavanja. Zidovi su građeni

neobrađenim kamenom u obilnom mortu, gdje je kao agregat poslužio morski pijesak. Za zidanje je rabljen pločasti kamen, a nešto je tanji primijenjen pri gradnji svoda.

U rekonstrukciji je uklonjen trijem i vraćeno izvorno pročelje s kojega je skinuta kasnije nadodana preslica. Crkvi su vraćena i izvorna znatno uža vrata jer je u ruševinama pronađen predromanički prag. Pronađen je i dio oltarne pregrade koja je potom rekonstruirana i ožbukana. Otvori su ostavljeni samo na južnome zidu jer na sjevernome nisu pronađeni njihovi tragovi. Duljina je crkve zajedno s apsidom 8 m, a širina 4,25 m [8].

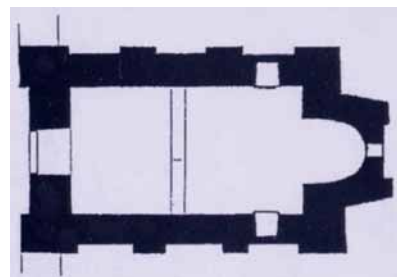
Posjetili smo ovu lijepu i sada zaista reprezentativnu crkvu, a naš nam je domaćin omogućio da zavirimo i u njezinu unutrašnjost. Čini se da bi trebalo, tamo gdje je to moguće i gdje se obavlja temeljita rekonstrukcija, svaku crkvu nastojati vratiti obrednoj funkciji. Tada bi vjernici bili njezini najbolji čuvari koji bi ujedno i pazili na održavanje. To smo zaključili po tome što je i nakon 6 godina od rekonstrukcije a crkva doima kao nova.

Crkva Sv. Ivan prije obnove

Crkva Sv. Ivana u Šilovu Selu

Dok je crkva Sv. Petra potpuno samostalna građevina koja je pristupačna sa svih strana, to nije slučaj s crkvom Sv. Ivana u Šilovu Selu s istočne strane Šipanskog polja i u blizini Sudurđa. Osnovnoj je predromaničkoj crkvi u 15. st. pridodana nova renesansna crkva ravnih ploha i znatno većih dimenzija, tako da je stara crkva pretvorena u prezbiterij, zapravo svojevrsnu apsidu nove crkve u koju je smješten i novi oltar.

Tloct crkve Sv. Ivana (T. Marasović)

Tada je prvotnoj crkvi srušeno pročelje.

Stara se crkva u literaturi prvi put spominje 1312., a vjerojatno potječe iz 11. st. Spominjao ju je Ljubo Karaman, a potanko ju je opisao Josip

Crkva Sv. Ivan nakon obnove

Posedal [3]. On ističe da je crkva vrlo mala i da joj je duljina zajedno s apsidom 6,4 m, a širina 3,6 m. To je jednobrodna crkva u tlocrtu slična crkvi Sv. Petra, ali su joj samo vanjski zidovi raščlanjeni dekorativnim lezenama kojih ima po četiri na svakoj strani. Zapazio je da su lezene na južnome zidu uže od onih na sjevernom. Ujedno je zaključio da su vanjske niše nešto dublje nego što je

to slučaj kod ostalih šipanskih crkava. Apsida je izvana četvrtasta, a pretpostavio da je iznutra polukružna, iako ju nije mogao opisati jer je pri kasnijoj nadogradnji novog dijela crkva taj dio stare crkve bio zazidan. Unutrašnjost je imala polukružni svod koji su presijecale dvije pojasnice i dijelile je na tri traveja.

Rekli smo već da je apsida stare crkve bila zazidana i upravo tome valja

Detalj *Deisis* u crkvi Sv. Ivana

zahvaliti što su u istraživanjima pronađene relativno dobro sačuvane freske kojih nema mnogo u predromaničkoj umjetnosti Hrvatske. Stoga su te freske i njihovi ostatci u crkvi Sv. Ivana posebno dragocjeni. Freske je detaljno opisao Igor Fisković [9]. Pronađene su fresko kompozicije na polukaloti i na južnome zidu, a to upućuje na zaključak da je cjelokupna unutrašnjost bila oslikana prema određenom ikonografskom sustavu iz ranoga srednjeg vijeka. Freske su danas vidljive na južnom i sjevernom zidu, na svodovima, pojasnicama i na pandantivima kupole te u apsidi. U njoj je bio prikazan tzv. *Deisis*, uobičajena kompozicija koja je odražavala teološki stav o Bogorodičinu posredništvu i o zagovoru svetaca kod Boga. Stoga se u središtu takve kompozicije uvijek javlja Krist, desno od njega Bogorodica, a lijevo sv. Ivan Krstitelj kojemu je crkva i posvećena. Istoj su kompoziciji pripadala i dva lika frontalno postavljenih arkanđela na stranama svoda od kojih je jedan ostao sačuvan. Na južnom zidu, u niši uokvirenoj polukružnom dugom, impresivan lik apostola Pavla koji sjedi i blagoslivlja. Ispod *Deisis* su poprsja svećeničkih likova.

Uočljivo je da je šipanski majstor izraziti pripadnik ranosrednjojekovne dalmatinske slikarske škole koja je sažela iskustva ranoromaničkog i bizantskog slikarstva s kraja 11. st. Također se može zamijetiti da pripada zapadnome kulturnom krugu jer se na slikama susreću latinski napisi kakvih u to vrijeme ima u južnitalijskim crkvicama i pećinama. Slikara obilježava pažljiv crtež, topli kolorit i izražajnost likova, što se osobito očituje u prodornim očima.

Vjeruje se da je riječ o istome autoru čije su freske otkrivene i u području dubrovačke katedrale. Vjerojatno istom krugu pripada i slikar iz lopudske crkve Sv. Ilije u kojoj su se na trompama apside mogli uočiti tragovi crteža. Valja reći da su ulomci fresaka pronađeni i u još jednoj ši-

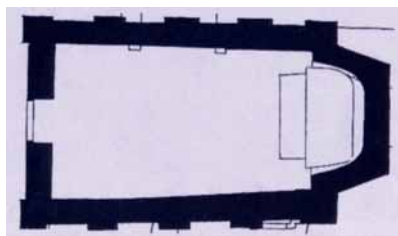
panskoj crkvi – Sv. Mihajlu na Pakljenu [4].

Rušenje pregrade i pronalazak fresaka dodatno su pojačali istraživanja predromaničkog dijela crkve Sv. Ivana. U restauratorskim radovima što su potom uslijedili vraćena je kupola čiji su se tragovi nazirali na pendentivima, a umjesto kupa kanalice vraćen je kameni pokrov. Ujedno je crkva ili apsida veće crkve ožbukana izvana.

Tijekom posjeta ovoj golemoj crkvi uočili smo da se s južne strane nalazi ruševina jedne starije zgrade. U crkvi je stari dio odvojen posebnom zavjesom, valjda da se ne ometaju vjernici tijekom obreda. Šteta je ipak što vrijedne freske ne mogu razgledati posjetitelji Šipana. Jer nemaju svi sreću da ih vodi tajnik mjesnog odbora koji je do ključa crkve došao vrlo lako.

Sv. Mihajlo na Pakljenu

Naš nam domaćin nije mogao pomoći u negdašnjem benediktinskom kompleksu u Pakljenu, gdje se nalazi i renesansna crkva Sv. Marije od Milosrđa, a pokraj nje predromanička crkva Sv. Mihajla.

Tlocrt crkve Sv. Mihajla (T. Marasović)

Sada je cijeli taj sklop, u kojem je još romaničko-gotička kuća i gotička kula i nešto srušenih zgrada, vjerojatno s izuzetkom župne crkve Suđurđa, u privatnom vlasništvu, navodno talijanskom. Stoga je ulaz u crkvu, ali i u kulu odakle se još može uočiti predromanički karakter stare crkve, jednostavno čvrsto zavravljen. Bili smo iznenađeni jer to nije bio slučaj kada smo ovo mjesto posjetili prije nekoliko godina. Zna-

Župna crkva Sv. Marije od Milosrđa s manjom crkvom Sv. Mihajla na Pakljenu

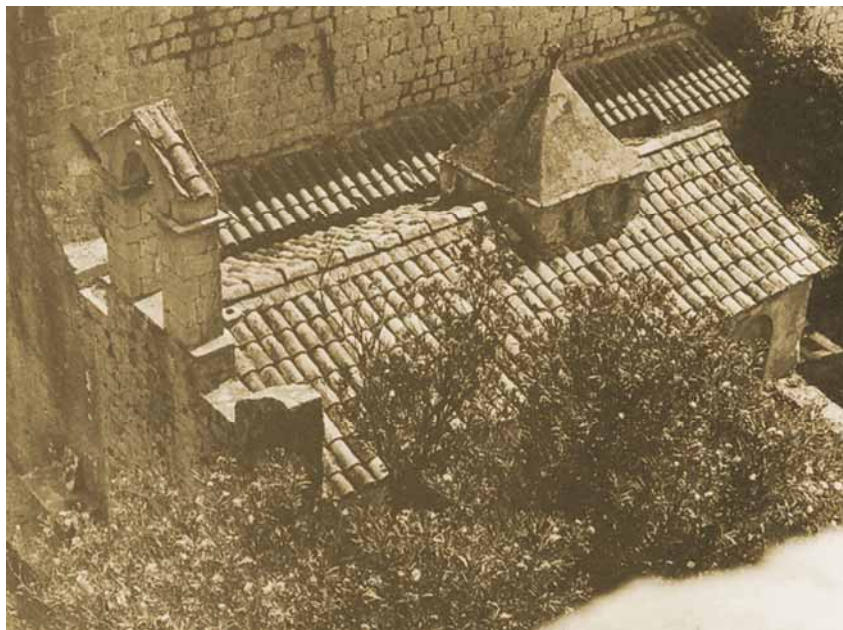

Pogled na crkvu Sv. Mihajla

mo da su i drugdje, a posebno na Šipanu gdje ih ima mnogo, prodani brojni ljetnikovci i drugi stari kompleksi koji su se urušavali. To zapravo omogućuje njihovu obnovu i održavanje. No čini se da pritom nisu do kraja raščišćene obveze novih vlasnika prema nečemu što je opće dobro, poput crkve Sv. Mihajla iz 11. st., te da osiguraju njihovu javnu dostupnost. Bilo bi sasvim razumljivo da se crkva, koja se inače proučava gotovo osamdeset godina i o kojoj se dosta pisalo, tretira, primjerice, poput pomorskog dobra koje nitko ne može kupiti. Bilo kako bilo, činjenica jest da smo jedino na Šipanu pronašli dvije stare crkve koje su, kako se čini, u privatnom vlasništvu i prilično zapuštene.

Cijeli je kompleks u Pakljenu zaštićen okolnim brdima, a nastao je oko benediktinskog samostana i župne crkve vjerojatno u 15. st. kada je Suđurđ i cijeli Šipan razvitkom pomorstva i brodogradnje doživio gospodarski procvat. Ime Pakljena u ovom slučaju vjerojatno ne otkriva mjesto gdje se kuhanjem borovine proizvodila paklina (smola ili katran koji je služio za premazivanje brodova). Naime legenda kaže da je u župnoj crkvi bila slika Blažene Djevice Marije koja je bila naslikana na drvu prekrivenom paklinom. Ta je crkva izgrađena 1332., a preuređena je u 16. st. Imala je jednu vrijednu sliku iz nizozemske slikarske škole Petera Coecka van Aelsta koja je sada u Dubrovniku [1].

Tik uz župnu crkvu nalazi se crkva Sv. Mihajla iz 11. st. kojoj je u 15. st. nadograđen prednji dio s novim pročeljem i preslicom. Stoga je tu crkvu, koju još okružuju nepristupačne ruševine, nemoguće svrstati u predromaničke ako se s nekog uzvišenja ne vidi njezina kupola, toliko karakteristična za stare crkve u južnoj Dalmaciji.

Starija slika crkve Sv. Mihajla snimljena s obližnje kule

Crkva je Sv. Mihajla inače bila vrlo dobro sačuvana. Dugačka je 10,25 m, a široka 4,3 m. No ako se odbije 2,75 m nadograđenog dijela, dimenzijama se u cijelosti poklapa s ostalim crkvama svoga doba. S njima se poklapa i debljinom zidova (50 cm), iako su pobočni zidovi apsida nešto tanji. Crkva pripada raščlanjenoj varijanti jednobrodnoga kupolnog tipa i ima uglavnom apsidu i plitke niše na svim zidnim površinama, uključujući i kupolu koja je, kao jedna od rijetkih sačuvanih, građena na trompama umjesto na pandantivima. Pokrivena je kupama kanalicama, no to je posljedica kasnije preinake.

Uz apsidu je poslije izgrađena cisterna, a na crkvu se s južne strane naslanjaju i mnogi drugi zidovi urušenih zgrada ili samostanskog dvorišta.

U zidu su crkve uz apsidu naknadno probijena i južna pobočna vrata koja su vodila u samostanski vrt. Rekli smo da je sa sjeverne strane Sv. Mihajlo prislonjen uz župnu crkvu, ali je iza ispovjedaonice sačuvan hodnik u kojem se može uočiti zid stare crkve.

Unutrašnjost se sastoji od dulje lađe s bačvastim svodom i oblom apsi-

dom, a u prednjem je nadograđenom dijelu prijelaz s polukružnoga na šiljati gotički svod. Izvorna je crkva podijeljena na tri traveja, a iznad srednjega i najužega izdiže se kupola. Oltar se u apsidi sastoji od duge monolitne menze pravokutnog oblika na ožbukanoj postamenti. Rekli smo već da ima sačuvanih fragmenta fresaka, a valja još dodati da uokolo crkve, posebno u srušenim dijelovima samostana, ima mnogo kamenih fragmenata s pleternim ukrasima [3] [4].

Zaključak

Ovim napisom zaključujemo prikaz predromaničkih i ranoromaničkih crkava na Elafitskim otocima. Uočili smo da je tih crkava zaista mnogo, a neke su od njih i sačuvane pa i da-

lje služe svojoj osnovnoj namjeni. Svojim načinom gradnje te crkve odražavaju sve značajke hrvatske predromaničke i građene su isključivo od kamena, a gotovo sve imaju i malu kupolu iznad bačvastog svoda. Zanimljivo je da se titulari crkava uglavnom ponavljaju, a najčešći su sv. Mihovil (sv. Mihajlo u lokalnome govoru), sv. Petar, sv. Ivan Krstitelj i sv. Nikola, koji su posvuda uobičajeni u ranome srednjem vijeku.

Ni crkve na otoku Šipanu nisu u tome izuzetak. Većina ih pripada na ovome mjestu toliko spominjanome južnodalmatinskome jednobrodnome kupolnom tipu predromaničkih crkava. No pritom ovaj otok ima i neke posebnosti jer ima i dvije relativno dobro sačuvane crkvice iz najranijeg kršćanstva (Sv. Miho i Sv. Mariju), iz razdoblja prije predromaničke. Na prostorima južne Hrvatske takve se crkve pronalaze u neznatnim ostatcima, najčešće s naznakama temelja, a često se njihovo postojanje dokazuje tek pronađenim spolijama. Iako su te crkve naknadno dograđivane, ipak su sačuvale svoja prvotna obilježja. Stoga zaslužuju mnogo više pozornosti i brige jer im je sadašnja sudbina prilično otužna.

Među šipanskim je crkvama jedna (Sv. Ivan) u kojoj su relativno dobro očuvane vjerojatno najljepše freske na jadranskome području jer je apside crkve dugo vremena bila zazidana i to je zidne slike sačuvalo od propadanja. Zna se da su sve predromaničke crkve bile iznutra pažljivo oslikane, a za neke se pretpostavlja da su bile oslikane i izvana. U međuvremenu je žbuka otpadala ili prekrivena drugim slojem tako da se freske naziru samo u fragmentima ili se otkrivaju nakon pažljivih i dugotrajnih istraživanja.

Primjer obnove crkve Sv. Petra na Veljem Vrhu valjalo bi posebno istaknuti. Tamo je velikim zalaganjem lokalnih zaljubljenika u baštinu ost-

vareno da se crkva nakon dugotrajnih arheoloških istraživanja obnovila u izvornome obliku i ponovno pretvorila u vjersku građevinu. Možda bi to trebala biti smjernica i za neke druge obnove. Trebalo bi nastojati svugdje gdje je to moguće da se te male crkvice obnavljaju i predaju vjernicima na uporabu. Ne radi se o velikim troškovima, a vjerojatno bi se u mnogim slučajevima mogli pronaći i zainteresirani sponzori. A budućim bi generacijama ostali zorni i lijepi primjerci negdašnjega sakralnog graditeljstva.

Otok Šipan je nekada zbog bogatstva nosio naziv "zlatni otok". Na njemu su dubrovački "gospari" izgradili mnoštvo ljetnikovaca, a neki od njih su među najvrjednijima i najvećima. Za Šipan bi ponajprije zbog

njegove veličine, bilo nužno izraditi i poticati projekte gospodarskog oporavka. Pritom ne bi trebalo razmišljati samo o turizmu, jer se na Šipanu nalazi jedno od najvećih i najplodnijih i vodom bogatih polja na našim otocima. S gospodarskim procvatom vjerojatno bi došla bolja vremena i za spomeničku baštinu, a time i za predromaničke crkvice, za njihovo istraživanje i obnavljanje.

Pripremili:

dr. sc. Krešimir Regan,
Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Cvjetković, A.: *Elafiti- jelenji otoci*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb, 1998.
- [2] Skok, P.: *Problem slavenstva i romanstva na našim ostrvima – Lakljan*, Jadranska straža (1939.) 10.

- [3] Posedel, J.: *Predromanički spomenici otoka Šipana*, Starohrvatska prosvjeta (1952.) III., 2, 113-118
- [4] Marasović, T.: *Elafiti u ranom srednjem vijeku*, MHAS, Split, 1997.
- [5] Žile, I.: *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 2003.
- [6] Fisković, I.: Bilješke o starokršćanskim i ranosrednjovjekovnim spomenicima na Šipanu, Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije (1970.), 18.
- [7] Lisičar, V.: *Koločep nekoć i sad*, vlastita naklada, Dubrovnik, 1931.
- [8] Peković, Ž.: *Crkva Sv. Petra na Veljem vrhu na otoku Šipanu*, Zbornik Tomislava Marasovića, MHAD, Split, 2002.
- [9] Fisković, I.: *Adriobizantinski sloj zidnog slikarstva u južnoj Hrvatskoj*, Exegi Monumentum 3, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb, 1996.